

ОСОБЛИВОСТІ РОЗУМІННЯ СТАТУСУ І РОЛІ У МАКРО- І МІКРОСОЦІОЛОГІЇ

Кость БОРИЦЬ

Copyright © 2009

Змістова сутність дослідження. У статті проаналізовані принципи розбіжності у визначенні соціального статусу і ролі на рівнях макро- і мікросоціології. Головна увага приділяється обґрунтуванню мотивації, котра зумовлює їх принципові розбіжності. Розглядається ставлення соціологів різних напрямків до примусу як атрибуту суспільного життя та до можливостей пізнання неворожих форм соціальної організації у малих групах.

Ключові слова: соціальний статус, соціальна роль, макросоціологія, мікросоціологія.

Соціальний статус [від латинського слова “*status*” – стан] – поняття, що визначає місце індивіда або групи у соціальній структурі. У соціальну антропологію цей термін уперше запровадив англійський історик та юрист Мейн (*Main*) Генрі Джеймс Саммер (1822–1888) у праці “Давній Закон” (*Ancient Law*). Генрі Мейн максимально стисло сформулював ідею, згідно з якою закони і суспільство розвиваються “від статусу до контракту” (“*from status to contract*”). У давні часи індивіди були пов’язані соціальним статусом, або належали до традиційних соціальних каст. У сучасному світі люди розглядаються як достатньо незалежні та вільні для укладення самостійних контрактів. Г. Мейн витлумачував римське право як проміжну стадію між давніми і сучасними Британськими законами. Тому правові зв’язки у давні часи були жорстко пов’язані з існуванням патріархальної сім’ї. У цій системі всі товари, у тому числі земля і засоби виробництва, були властивістю сімейства, а особистого майна практично не існувало. Воно виникло пізніше, з розвитком поселень і міст. Так суспільство почало застосовувати принципи особистого майна і залежати від контракту як засобу створення більш складних взаємостосунків [1, с. 161–165].

Використання поняття соціального статусу принципово відрізняється у макро- і мікросоціологічному дискурсах. Макросоціологіч-

ний рівень соціологічного дослідження зазвичай протиставляється мікросоціологічному. До макросоціології відносять функціоналізм, марксизм, системну теорію та інші напрямки, що розглядають макросоціальні структури, взаємозв’язки між соціальними інститутами, глобальні та історичні процеси соціального життя. До мікросоціології належать символічний інтеракціонізм, теорія обміну, соціометрія та інші напрямки, предметом вивчення яких є безпосередня взаємодія та її окремі акти. Макросоціологія виходить із поняття про соціальну онтологію і надіндивідуальну природу соціальних явищ. Центральною проблемою мікросоціології є автономна людина, котра звільнена від зовнішнього обмеження і здатна сама творити суспільні відносини, систему соціальних статусів і ролей.

Незважаючи на високий ступінь розробки питання розбіжності між макро- і мікросоціологією, відкритим залишається питання мотивації існуючих розбіжностей. Звідси **мета статті** – визначити мотивацію, котра зумовлює істотні розбіжності між макро- і мікросоціологією у вивченні соціальних статусів і ролей. Просування до мети вимагає вирішення наступних завдань: а) відстежити головні тенденції становлення понять “статус” і “роль” у представників макросоціології; б) висвітлити змістовий генезис поняття про статус і роль у засновників мікросоціології; в) з’ясувати розбіжності у розумінні соціального статусу і соціальної ролі в макро- і мікросоціології та визначити їх першопричину.

Дослідження Генрі Мейна знайшли своєрідний відгук у працях німецького соціолога Фердинанда Тьоніса (*Tonnies*) (1855–1936). Суть концепції Ф. Тьоніса відображена самою назвою його твору “Співтовариство і суспільство”. Праця була видана лише у 1888 році, у рік смерті самого Генрі Мейна. На думку угорського соціолога Кароя Полані (*Polanyi*) (1886–1964) поняття “співтовариство” (*Gemeinschaft*) Ф. Тьоніса відповідає терміну

“статус”, а “суспільство” (*Gesellschaft*) – терміну “контракт”. Проте практичне значення диференціації понять для Ф. Тьоніса сутнісно відрізнялося від значення, яке вкладав у них Г. Мейн. Для останнього “статусний етап” у житті людства означав “темні століття родоплемінного ладу. Симпатії Ф. Тьоніса, навпаки, перебували на боці “співтовариства”. Воно розглядалося як протиположне до особистісного характеру організованого суспільства. “Співтовариство” ідеалізувалося ним як умова, за якої життя людей вліталося у простір спільного досвіду, в той час як “суспільство” ніколи не віддалялося від “ринкових відносин” [2, с. 13–14]. Такою інтерпретацією Ф. Тьоніс намагався зберегти певну повноту життя, якої позбавляє людство перехід на виключно “контрактні” стосунки.

Треба зауважити, що не тільки Ф. Тьоніс, а й Макс Вебер частенько використовував слово “*Gesellschaft*” у сенсі соціальної групи контрактного типу, а “*Gemeinschaft*” – групи статусного типу. Загалом вплив ідеї Г. Мейна на послідовників був настільки значним, що, на думку Віктора Щербини, “в соціології утворилося певне значеннєве поле, закладене, зокрема, Г. Мейном, Е. Дюркгаймом, Ф. Тьонісом. Так, спільність розглядається у протиставленні до суспільства, громадськості: *Gemeinschaft* і *Gesellschaft* у Ф. Тьоніса, статусне й контрактне суспільства – у Г. Мейна, суспільство з механічною чи органічною солідарністю – в Е. Дюркгайма” [3, с. 143–144]. Роботи К. Маркса, Г. Мейна, Ф. Тьоніса та Е. Дюркгайма з питань еволюції людської цивілізації були сприйняті багатьма європейськими ученими XIX століття як завершене вчення з історії суспільства. Протягом певного часу напрямок, який вони започаткували, проте не отримував подальшого розвитку.

Вирішальне значення для утвердження статусно-рольового підходу в макросоціальних дослідженнях належить видатному німецькому соціологу Веберу (*Weber*) Максиму (Максиміліану) Карлу Емілю (1864–1920). На думку Т. Парсонса, поняттєвий зміст статусу (*stand*) та його похідних термінів у М. Вебера є найважливішим. “Він описує соціальну групу, члени якої займають певний спільний статус, особливо стосовно соціальної стратифікації, хоча це відношення не завжди важливе. Додатково до спільного статусу існує ще один критерій: особи, котрі займають один і той же *stand*, характеризуються спільним способом життя, а також більш-менш розробленим кодексом по-

ведінки. Немає англійського терміна, який би адекватно виразив дане поняття” [5, с. 155]. Отож для адекватного розуміння поняття “статус” Т. Парсонс пропонує описувати той контекст, у якому М. Вебер його активно використовує.

Поняття про статус М. Вебер вводить у загальному контексті термінів “клас” і “партія”. “Ті категорії людей, доля яких не спричинена можливостями набувати на ринку товарів в особисте користування чи обслуговувати самих себе (наприклад, раби) не можна називати “класами” у технічному розумінні цього слова. Вони, швидше, відносяться до “статусних груп”..., що може перешкодити повному здійсненню ринкових принципів. У даному контексті така група становить для нас інтерес тільки з цього погляду” [5, с. 149–150]. Відтак, на думку фундатора соціології, статусні групи, на відміну від класів, – “цілком нормальні співтовариства”. Нехтуючи певною аморфністю статусних груп, є підстави констатувати їх довільне економічне спричинення “класовою ситуацією”. За М. Вебером, остання розуміється як окремий типовий компонент життєвої долі людей, що зумовлений “позитивним або негативним соціальним оцінюванням пошесті”.

Новітню систему макросоціального бачення суспільства запропонував американський соціолог Толкотт Парсонс (*Parsons*) (1902–1979). Рухаючись теоретичною траєкторією за Г. Мейном і М. Вебером, Т. Парсонс намагався застосувати статусно-рольовий підхід до компаративного аналізу традиційного і сучасного суспільств. При цьому він наголошував на двох головних методологічних недоліках соціології М. Вебера: “По-перше, ... останній прийшов до фікціоністського погляду на природу загальних понять, ...що мінімізувало значення систематичної теорії, нефікціоністської у суттєвій своїй частині. По-друге, вирішальною категорією, привели до того, що ним ігнорувалося важливіше розмежування, яке у даному дослідженні формулюється як розподіл гіпотетично-конкретного типу понять та їх емпіричне узагальнення, з одного боку, і категорії узагальнювальної теоретичної системи – з іншого” [6, с. 253–254].

Т. Парсонс критикує попередників за необґрунтовану інтерпретацію емпіричних фактів. Він вважає, що лінія поділу між політичними та економічними елементами суспільної системи проходить між більш складними проблемами, ніж пояснення авторитетом чи “харизмою”, як це стверджує М. Вебер. Прості тлумачення останнього встановлюють жорсткі межі для

подальшого аналізу соціальної системи і є джерелом виникнення “волютаристської теорії діяльності”. Конструюючи власну концептуальну схему, Т. Парсонс пропонує систему типових змінних, що дозволяють подолати обмеження названої теорії діяльності. На його думку, “структуру соціальних систем можна аналізувати, застосовуючи чотири типи незалежних змінних – цінності, норми, колективи і ролі” [7, с. 18]. Вочевидь зауважимо, що Парсонс ігнорує аналогічне звернення М. Вебера стосовно потреби створення “чистих” або “ідеальних типів” задля вирішення питання “смісловій адекватності” [5, с. 622]. Отож він намагається розв’язати ті проблеми, які не вдалося здолати Веберу.

Іншими словами, Т. Парсонс, подібно до М. Вебера, на рівні макросоціології робить спробу поєднати “статусно-рольовий” і “системно-функціональний” підходи. Для цього він ототожнює “статусну структуру” і “соціальну систему”, “роль” і “функцію”; без аргументації “приписує” ролі адаптивну функцію, що визначає клас індивідів на підставі взаємних очікувань, тобто на колективних засадах. Відтак “ролі охоплюють основні зони взаємопроникнення соціальної системи та індивіда”. Очевидно, що ототожнення ролі з функцією дає змогу Т. Парсонсу прирівняти статусну структуру до соціальної системи.

Отже, у Т. Парсонса, як і його попередників – макросоціологів, шкала соціальної стратифікації є винятково “впорядкованою структурою”. Структура, на відміну від системи утворюється “харизматиком” (Вебер), або “моральним авторитетом” (Парсонс). Статуси здатні бути головною складовою структури, яка, на відміну від системи, створюється нормативно. Ролі як соціально значущі явища умовно приписуються певним соціальним статусам. Вони не можуть бути функціональні як виділення тепла внаслідок збільшення тиску газу. Ролі виконуються умовно, головно завдяки взаємним чи одноосібним очікуванням. Для макросоціології тільки “нормальний актор” може вважатися інтегрованою у суспільство особистістю. Такий актор не здатний існувати окремо. Його інтегроване з іншими діючими персоналіями соціальної системи існування природно спирається на нормативні моделі поведінки.

Теоретичні передумови рольової теорії мікросоціологічного рівня були закладені американським соціологом, одним із засновників символічного інтеракціонізму і теорії малих (первинних) груп, Кулі (*Cooley*) Чарльзом

Хортоном (1864–1929). Згідно з його ідеями життя окремого індивіда – це взаємодоповнення двох складових – успадкованого і набутого в суспільстві, що нагадує дорогу, яка пролягає вдовж берега річки: “Річка – це спадковість, або те, що передано нам від тваринного світу, дорога – це інформація, або соціальна трансмісія. Одна передається через зародкову плазму, друга – через мову, спілкування та освіту” [8, с. 12]. Через це успадковане стає альтернативою соціального. Остання ж розуміється дуже широко, а кордони між соціальним та індивідуальним втрачають визначеність.

Ч.Х. Кулі погоджується із Генрі Мейном у тому, що стандарти поведінки існують у будь-якій професійній, релігійній, клановій чи іншій групі. Підпорядкування цим стандартам нав’язується всім членам групи. Проте для Кулі абсолютно не важливо, “переслідується цим якась навмисна мета встановлення цих стандартів чи існує який-небудь механізм нав’язування. Вони виникають переважно спонтанно, завдяки несвідомому уподібненню, і втілюються у життя просто за інерцією групово зорієнтованих особистісних свідомостей” [8, с. 212]. Це відбувається завдяки тому, що суспільство уявляється Ч. Кулі як “особистісне уявлення”, як “зв’язок між цими уявленнями”. Тому наслідування стандартів поведінки може відбуватися не жорстко функціонально, а в декількох формах – через конформізм, суперництво чи ідолопоклонство.

Безпосередньо термін “соціальна роль” уведений в науковий обіг на початку ХХ століття, причому майже одночасно Дж. Мідом (“Розум, я і суспільство”, 1934) і Р. Лінтоном (“Дослідження людини”, 1936). Так, головним принципом свого підходу видатний американський філософ і соціальний психолог Мід (*Mead*) Джордж Герберт (1863–1931), подібно Ч.Х. Кулі, обґрунтовує засадничу відмінність людського світу від світу тварин: первинним є процес моделювання потягів немовляти, поведінка якого стає раціональною настільки, наскільки адекватно він “грає роль”, котру інші від нього очікують. Услід за Ч.Х. Кулі, Дж. Мід тлумачить “Я” як “Я-дзеркало”, або як певний рефлекс образів поведінки інших людей. Проте, на відміну від Кулі, виокремлює певний механізм наслідування. Він, зокрема, показує більш складну сув’язь процесів: “Наслідування” залежить від індивіда, котрий впливає на себе самого так, як інші впливають на нього, так що він знаходиться під дією не лише іншого, а й самого себе настільки, на-

скільки використовує той самий голосовий жест” [9, с. 65]. Отож використання будь-якого символу обов’язково має зворотний ефект.

Механізм колективної рольової гри Дж. Мід розглядає на прикладі організованого змагання. У змаганні легко встановити факт, що людина, яка бере в ньому участь, має бути готова прийняти настановлення будь-якого іншого учасника цього змагання і що ці різні ролі повинні знаходитися у певному взаємозв’язку. Велика кількість простих змагань, особливо дитячих, утілюють дві головні ролі – той, хто ховається, і той, хто шукає. Але у змаганні, до якого долучено певну кількість гравців, дитя, котре прийняло якусь роль, має адекватно освоїти й роль будь-якого іншого гравця. Дж. Мід приводить приклад гри у бейсбол, де треба бути готовим прийняти одну з дев’яти можливих ролей. Це означає, що кожен гравець приречений знати, що збирається робити кожен гравець команди, щоб якісно виконувати свою власну роль. Більше того, кожний гравець має прийняти всі командні ролі. Це на означає, що всі вони мають бути присутніми у його свідомості одночасно. Але у певний момент гри хороший гравець тримає одночасно настановлення двох-мінімум трьох ролей одночасно. Ці настановлення значущі не тільки для його власної самоорганізації, а й як набір відгуків-реакцій з боку інших гравців.

Між організованим змаганням та звичайною грою існує істотна відмінність. Потреба мати постійне настановлення на всіх інших долучених до змагання гравців створює додаткову конфігурацію діяльності, адже у останніх організуються як певна єдність, що контролює відреагування даного гравця. Тобто кожна з його власних дій (*acts*) визначається якістю освоєння ним дій (*actions*) інших учасників змагання. Все, що він робить, контролюється тим фактом, що він одночасно є будь-яким із гравців команди, тому що його настановлення впливають на реальне власне від реагування в кожній ситуації гри. За допомогою цього механізму гравець утримує в уяві певного “іншого”, який є організацією установок усіх тих, хто долучений до гри. Таким чином, на думку Дж. Міда, “організоване співтовариство, яке забезпечує індивідові єдність його самозвеличення, можна назвати “узагальненим іншим” [10, с. 76]. Іншими словами – це інтегральне настановлення всього співтовариства.

Подібно утвердженню ролей у символічному інтеракціонізмі Дж. Міда вкорінюється і соціальний статус. На його думку, ворожість,

що палала між людьми у старому суспільстві та закріплювала статусні привілеї, подолана. “Через суперництво, конкуренцію і кооперацію люди прийшли до концепції соціальної держави (State), у якій вони самостверджувалися, утверджуючи одночасно статус інших, причому на основі не лише спільних прав і привілеїв, але й їх відмінностей ...” [11, с. 578]. Дж. Мід упевнений, що в сучасному економічному світі людина у змозі самостверджуватися завдяки здоровій конкуренції. Старе суспільство, побудоване на статусах та статусних привілеях, залишилося в майбутньому, а тому визнання “спільних прав на власність”, що покладене в основу всієї економічної діяльності, уможливило справедливе визнання індивідуальних здобутків кожної людини.

Звертаючись до аналізу причин соціальної чи індивідуальної провини, Дж. Мід констатує, що набагато більшим значенням, ніж юридичне покарання, володіє вихід на перший план цінностей сімейних стосунків, школи та різного роду навчання в інших групах. Установка ворожості, що ставить злочинця поза законом і виключає його із суспільства, законірно приписує ворожі процедури – арешт, розгляд і покарання. Але відбуваються зміни структури і функції соціальних інститутів, викликаного тиском фактів, що вважалися раніше іррелевантними, винятковими. Стає зрозумілим існування двох типів соціальної організації: поряд з емоційною згуртованістю групи, котра протистоїть ворогові, виникають спроби зустрітися віч-на-віч з якою-небудь соціальною проблемою і вирішити її. “Такими є інтереси до кращих житлових умов, до адекватнішого шкільного навчання, до умов ігрових майданчиків і невеликих парків, до контролю за дитячою працею і до професійного навчання, до поліпшення санітарії і гігієни, а також до послуг суспільних і соціальних центрів” [11, с. 601].

Замість загальної емоційної згуртованості, котра об’єднує у глобальні соціальні структури, пропонується вирішувати всі питання в окремих групах і зонах діяльності. Захист суспільства переноситься з макросоціального на мікросоціальний рівень. Отож-то мовиться не про захист соціальних інститутів, а про реальну людину як головний девіз символічного інтеракціонізму. Якщо для Г. Мейна надмірну шкоду соціальному прогресу створювали саме соціальні статуси та привілеї, то для Дж. Міда – соціальні інститути. Інституційне самозвеличення за допомогою статусів – це завжди ураження, підкорення і знищення ворога. За

Дж. Мідом, торкається статусне самозвеличення національно-патріотичної, партійної чи релігійної сфери – його перебіг завжди породжує певні умови насильницького характеру. Це пов'язується з легкістю соціалізації завдяки дії мотиву спільного ворога.

Отже, головним мотивом мікросоціології, що зумовлює її принципові розбіжності із мікросоціологією, є відкидання примусу як спрощеного способу розв'язання суспільних проблем. На думку її засновників, сучасний соціум не потребує нічого надіндивідуального, інституціонального, примусового. Спрямованість мікросоціології на вивчення малих груп мотивована впевненістю її представників в існуванні неворожих форм соціальної інтеграції. У цьому – принципова відмінність зазначених соціологій. Саме представники мікросоціології не змогли подолати уявлення про соціальні статуси і привілеї як обов'язкові маркери старого суспільства. На їхнє переконання, процес змін у новому суспільстві може відбуватися еволюційно, завдяки справедливому визнанню індивідуальних досягнень кожної людини.

Інтерес мікросоціології до вивчення малих груп був мотивованим упевненістю, що соціальна еволюція виводить індивідів на рівень їх повного самоствердження, коли їхня життєдіяльність починає залежати від усвідомлення свого соціального внеску, яким вони здобувають пошану з боку інших. А рівень пошани безпосередньо вимірюється у малих групах, себто в умовах суперництва, що не перешкоджає проявам вдячності за суспільне благородження. Однак засновники мікросоціології не зуміли обґрунтувати механізмів та умов виникнення нового соціального порядку, хоча й вірили, що головною передумовою існування “соціальної держави” є подолання тимчасового і просторового роз'єднання людей, їх тісні міжособистісні стосунки.

1. *Maine Henry S.* Ancient Law. – Boston: Beacon Press, 1963. – 344 p.

2. *Полань К.* Аристотель открывает экономику // *Истоки: Экономика в контексте истории и культуры.* – М.: ГУ-ВШЭ, 2004. – С. 9–51.

3. *Щербина В.* Соціальні риси мережних спільнот // *Соціальна психологія.* – 2005. – № 2 (10). – С. 139–149.

4. *Маркс К.* Капитал. Критика политической экономии / Под ред. Ф. Энгельса. – М.: Политиздат, 1978. – Т. III, кн. III. Процесс капиталистического производства, взятый в целом. – Ч. II. I–IV. – С. 509–1084.

5. *Вебер М.* Основные понятия стратификации // *СОЦИС.* – 1994. – № 5. – С. 147–156.

6. *Парсонс Т.* О структуре социального действия. – Изд. 2-е. – М.: Академический проект, 2002. – 880 с.

7. *Парсонс Т.* Система современных обществ: Пер. с англ. Л.А. Седова и А.Д. Ковалева / Под ред. М.С. Ковалевой. — М.: Аспект-Пресс, 1998. – 270 с.

8. *Кули Ч.Х.* Человеческая природа и социальный порядок: Пер. с англ. – М.: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 2000. – 320 с.

9. *Mead G.* From Gesture to Symbol // *Mead G. Mind, Self and Society.* – Chicago, 1934. – P. 66–78.

10. *Mead G.* The I and the Me // *Mead G. Mind, Seii and Society.* – Chicago, 1934. – P. 152–164.

11. *Mead G.* The Psychology of Punitive Justice // *The Amer. Journ. of Sociology.* – 1918. – XXIII. – P. 517– 602.

АННОТАЦІЯ

Борщ Кость.

Особенности понимания статуса и роли в макро- и микросоциологии.

В статье рассмотрены существенные расхождения в определении социального статуса и роли на уровнях макро- и микросоциологии. Главное внимание уделено обоснованию мотивации, которая обуславливает это расхождение. Кроме того, проанализировано отношение социологов разных направлений к принуждению как атрибуту общественной жизни и к возможностям познания невраждебных форм социальной организации в малых группах.

RESUME

Borshch Kost'.

Peculiarities of Understanding of Status and Role in Macro- and Microsociology.

In the article the significant disagreements in the definition of the social status and role on the levels of macro- and microsociology are considered. The main attention is attracted to the substantiation of motivation which courses this disagreement. Besides the attitude of sociologists of different schools to the compulsion as the attribute of social life and to the opportunities of cognition of friendly forms of social organization in small groups has been analyzed.

Надійшла до редакції 23.08.2009.